

ΕΚΔΡΟΜΗ ΕΙΣ ΤΟΝ ΟΣΙΟΝ ΛΟΥΚΑΝ

 φρότου ἡ συγκοινωνία μὲ ταῦτοκίνητα ἔκαμε πολὺ εὐκολώτερον καὶ πολὺ πλέον ἄνετη τὴν εἰς τοὺς Δελφούς ἀπὸ τὰς Ἀθήνας μετάβασιν, ἡ ἐπίσκεψις τῆς περιφήμου μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ Φωκίδος περιελήφθη εἰς τὸ δρομολόγιον τῶν προσκυνητῶν τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος ὡς σπουδαιότατος κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν σταθμὸς αὐτοῦ.

Ἵσως μάλιστα ὀλιγώτεροι ἀπὸ τοὺς ἀμετρήτους, χάριν ἀναψυχῆς αὐτοκινητικῶς καθ' ἡμέραν σχεδὸν μεταβαίνοντας εἰς τοῦ Σκαρμαγκᾶ καὶ τὴν Ἑλευσῖνα, σκέπτονται νὰ θαυμάσουν ὅ,τι ἐκπᾶγλως ὥραϊον διὰ τῶν Μωσαϊκῶν τοῦ ἰδῖως πρὸς θεὸν παρέχει εἰς τὸν αἰσθητικὸν ἄνθρωπον ἡ μονὴ τοῦ Δαρνίου, παρὰ ὅσοι κρίνουν ἀπαραίτητον νὰ περᾶσουν καὶ ἀπὸ τὸν Ὁσίον Λουκᾶν, ἀφοῦ πρῶτον ἰδοῦν τοὺς Δελφούς.

Καὶ εἶναι πάρα - πολλοὶ οἱ τοιοῦτοι προσκυνηταὶ τῶν ἀρχαίων Δελφῶν καὶ τῆς βυζαντινῆς μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ. Δύναται νὰ κρίνῃ κανεὶς περὶ τούτου, ὅταν ἀποβλέψῃ εἰς τὸ πλῆθος τῶν αὐτοκινήτων, ποὺ εἰς ὥρισμένας ἐποχὰς τοῦ ἔτους κάθε ἡμέρα σχεδὸν πρὸς στιγμὴν σταθμεύουν εἰς τὴν Χαιρώνειαν διὰ νὰ μεταφέρουν ἀπ' ἐκεῖ κατόπιν ἐντὸς ὀλίγης ὥρας τοὺς ἐπισκέπτας τῶν Δελφῶν εἰς Λεβάδειαν καὶ Δίστομον, ὁπόθεν πάλιν μετὰ δώρον ἱππelasίαν φθάνει τις εἰς τὸν Ὁσίον Λουκᾶν. — Ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Δελφούς διὰ Μπράλου—Γραβιάς—Ἀμφίσσης 230 χιλίόμετρα. Ἀπὸ Χειρωνείας εἰς Λεβάδειαν 12 χιλιόμετρα καὶ

ἄλλα τόσα ἔπειτα εἰς Δίστομον. Διανυκτέρευσις εἰς τὰ πολὺ καλὰ καταλύματα τῆς μονῆς. Ἐφόδια μᾶλλον ἀπαραίτητα. Ἀπὸ Λεβαδείας εἰς Ἀθήνας 130 περίπου χιλιόμετρα.

*
* *

Τὸν Ὅσιον Λουκᾶν ἐγνώρισα πρώτη φορὰ πρὸ τριακονταετίας, ὅταν ὁ Ὠμόλλ ἄρχιζε νὰ ἐργάζεται εἰς τοὺς Δελφούς. Ἀπὸ Δελφῶν εἰς τὴν μονὴν ἐννέα ὥρῶν ὁδοιπορία ἢ ἱππηλασία, κατ' ἀνάγκην βραδεῖα εἰς τὰ βραχύδη πλευρὰ τοῦ Παρνασσοῦ. Τότε ἀκόμη μοῦ ἀπεκαλύφθη εἰς ὅλην του τὴν ἱστορικὴν σημασίαν καὶ τὴν καλλιτεχνικὴν ἀξίαν τὸ λαμπρὸν τοῦτο μνημεῖον τοῦ μεσαιωνικοῦ παρελθόντος τοῦ ἔθνους μας. Τότε ἀκόμη εἶπα: μετὰ τοὺς Δελφούς τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος ἀντίστοιχος αὐτῶν κατὰ τὴν πλήρη μυστηρίου καὶ μεγαλείου θέσιν καὶ κατὰ τὴν μνημειακὴν λαμπρότητα ἀπὸ τοὺς χρόνους τῆς χριστιανικῆς Ἑλλάδος εἶναι ὁ Ὅσιος Λουκάς. Τὸν ἐπεσκέφθην ἔκτοτε πολλάκις, καὶ κάθε φορὰ μοῦ ἐφάνη διαφορετικός. Εἰσχωροῦσα δηλαδὴ κάθε φορὰ βαθύτερα εἰς τὸ μυστήριόν του, ἔβλεπα φωτεινότερη τὴν δόξαν του. Ἀλλ' ὅταν καὶ πρὸ ὀλίγων μηνῶν μετὰ μακρὸν χρονικὸν διάλειμμα τὸν ξαναεἶδα, μοῦ ἐφάνη παρὰ κάθε ἄλλῃ φορὰ φωτεινότερος, ἀποκαλυπτικώτερος. Ἡ πηγὴ τοῦ καλοῦ ἢ τροφοδότειρα τῆς καλλιτεχνικῆς ἀπολαύσεως εἰς τὰ μεγαλειώδη δημιουργήματα τοῦ πνεύματος καὶ τῆς αἰσθητικῆς, μένει πάντοτε ἀστείρευτη. Δροσίζει καὶ καταπαύει τὴ στιγμὴ ἐκείνη τὴν δίψαν, εὐφραίνει ὅμως, χωρὶς νὰ φέρῃ ποτὲ κόρον, διὰ νὰ προκαλέσῃ πάλιν νέαν εὐφροσύνην μὲ τὰ καστάλια νάματά της, πάντοτε καὶ πάντοτε.

Ἦτον ὁ Ἰανουάριος τοῦ ἔτους τούτου ἀκριβῶς μάλιστα ἢ πρῶτές του ἡμέρες μετὰ τὰς ἀφθόνους χιόνας καὶ τὸν παγετὸν τῶν Χριστουγέννων. Μετέβαινα εἰς τὴν Χαιρώνειαν, τὸ ἀγαπητόν μου κέντρον πολυετῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν. Ἐνας φιλότεχνος γνωστὸς ἱατρός, θερμοουργὸν μέλος τῆς λαμπρᾶς ἑταιρείας τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν ἤθελεν ἐξάπαντος

νά ἐπισκεφθῇ μὲ τὴν εὐκαιρίαν αὐτὴν μιᾶς χρήσιμης καθὼς ἔλεγε συντροφιᾶς τὴν μονὴν τῆς Σκριποῦς (τοῦ Παλαιοῦ Μινυείου Ὁρχομενοῦ), ὀνομαστὸν μνημεῖον βυζαντινὸν τοῦ ἐνάτου αἰῶνος, καθὼς καὶ τὸν Ὅσιον Λουκά. Στὸν

Εἰκ. 1. — Εἴσοδος τοῦ Ὁσίου Λουκά.

σιδηρόδρομον ἄλλως, μέχρι Χαιρωνείας, δὲν ἔλειψαν καὶ ἄλλοι καλοὶ σύντροφοι. Καταλληλότετος διὰ τοιοῦτον ταξίδι ἦτο καὶ ὁ χειμωνιάτικος καιρὸς, χωρὶς αἰσθητὸν ψῦχος, μὲ ἥλιον μάλιστα ἐν μέρει. Μέχρι Θηβῶν θαυμάσια χιονισμένα τοπία. Καὶ ἀπὸ τὰς Θήβας κατ' ἐξακολούθησιν ἔπειτα πόσοι

τόποι ὥραῖοι, ἀλλ' ἐνταυτῷ καὶ ἱστορικῶν ἀναμνήσεων! Ὁ φιλομαθέστατος ἱατρός, προπαιδευμένος ἄρκετὰ εἰς τὰ τοιαῦτα, ἤθελε ὅλα ξανὰ νὰ τὰ ἀκούσῃ, μὲ πᾶσαν μάλιστα ἀκριβείαν, εἰς τὸ διάστημα τοῦ γρήγορου ταξιδιοῦ. Πρὸ πάντων ὅμως κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν, ὀλίγες ἡμέρες ἀργότερα, πολλῶν ὥρῶν ἀπελπιστικὴ βραδυκινήσις τῆς συνολκῆς, τὴν ὁποίαν ἡ ἀναιμικὴ ἀτμομηχανὴ εἰς τοὺς ἀνηφόρους ἀδυνατοῦσε νὰ σύρῃ ὀπίσω της, ἔδωκε τὸν ἀπαιτούμενον καιρὸν διὰ νὰ μεταβληθῇ τὸ διαμέρισμα τοῦ βαγονίου μας εἰς αἵθουσαν διαλέξεων ἀρχαιολογικῶν καὶ ἱστορικῶν ἀρχαίας καὶ μεσαιωνικῆς, ἀκόμη καὶ νεωτέρας ἱστορίας. Στριμωγμένοι δεκατέσσερες εἰς τὸν ὠρισμένον διὰ ὀκτῶ ἐπιβάτας χώρον τὰ εἶπαμε καὶ τὰ καλοεἶπαμε ἐξ ἀρχῆς ὅλα. Ἐμείναν δὲ ὅλοι σύμφωνοι ὅτι εἰς τέτοιας περιστάσεις ὀκταώρου ἀγκομαχητοῦ τοῦ σιδηροδρόμου μία καθὼς πρέπει διάλεξις «ποιικιλιῶν» πρέπει νὰ διαρκῇ τοῦλάχιστον τέσσαρας ὥρας. Πίστεψα δὲ καὶ ἐγὼ ὅτι ὄντως δὲν εἶχαν ἄδικο, τοῦλάχιστον διὰ λογαριασμόν των, ἐφόσον δὲν ἦταν καὶ εὐκολοὺν' ἀποφύγη κανεῖς τὰ λόγια μὲ τὸν ὕπνο διὰ νὰ συντομεύσῃ τὸν πολὺ μακρὸν χρόνον τῆς ἀνίας κατὰ τὸν ἀναγκαστικὸν ἐκεῖνον περιορισμὸν ἐν ὥραις νυκτεριναῖς.

Τὰ καταχιονισμένα βουνὰ ἐσκεπάζοντο ἀπὸ παχείας νεφέλας, ὅταν ἐφθάσαμεν εἰς τὴν Χαιρώνειαν. Ἔτσι χανόμενα μέσα εἰς τὴν μεγαλοπρεπῇ αὐτὴν σκοτεινόχρωμον περιβολὴν μὲ τὰς ὑψηλὰς των κορυφάς, ἐφαίνοντο πολὺ ὑψηλότερα. Ἄλπεις θὰ ἔλεγα ὅτι ἐγίνοντο. Πολλαχοῦ τὰ ἀπέραντα πλευρά των σκεπάζονται ἀπὸ ἔλατα. Ὁ Ἑλικὼν, ποῦ ἔχει κανεῖς ἐξ ἀριστερῶν ἐνῷ ὁ σιδηρόδρομος διατρέχει τὴν ἀπέραντη χαμηλὴν πεδιάδα τῆς Κωπαίδος καὶ τῆς Χαιρωνείας, εἶναι ἀληθινὰ ὥραία βουνοσειρά. Δεξιόθεν μᾶς συντροφεύει ἐπὶ πολὺ ὁ ὥραῖος κατάλευκος κῶνος τοῦ Χλωμοῦ· εἰς τὴν ῥίζαν του κεῖνται αἱ πλούσιαι πηγαὶ τοῦ Μέλανος ποταμοῦ, περὶ τοῦ ὁποίου τόσος λόγος ἐγινε διὰ τὴν ὕδρευσιν τῶν Ἀθηναίων. Εἰς τὸ βάθος πρὸς βορρᾶν συγχέονται εἰς τὸν ὀρίζοντα λευκὰ παχύτατα νέφη καὶ κατάλευκοι ἀπὸ τὰ χιόνια ὁ Καλλίδρομος καὶ ἡ Οἶτη. Τοῦ

κραταιοῦ ὄγκου τοῦ Παρνασσοῦ τὰ χιόνια, ἀχνίζοντα λεπτὴν δμίχλην, κατεβαίνουν ἕως τοὺς πόδας του καὶ ἕως εἰς τὴν καταπράσινην πεδιάδα. Καὶ μόνον αἱ ὑψηλαὶ κορυφαὶ του — μακρὰ σειρὰ κολοσσιῶν ὄγκων — καταλάμπονται ἀπὸ ἀπὸ τὸν ἥλιον, ὅστις τὴν στιγμὴν αὐτὴν ἐκεῖ ἐπάνω ὄλπει ἀπὸ σκοτεινὸν οὐρανὸν τὸ φῶς του. Εἶναι βαθιὰ ὑποβλητικὸν τὸ θέαμα, εἶναι σὰν ὀπτασία. Εἶναι ὅλα ἐν τούτοις πραγματικότης.

Αἱ ἀπογευματινὲς δύο-τρεῖς ὥρες πέρασαν εὐμορφα ἔμπρὸς εἰς τὸν Λέοντα, εἰς τὸ πολυάνδριον τῶν μακαρίων Θεβαίων Ἱερολοχιτῶν (ὁ φτωχός, ἀγαθὸς παπᾶς τῆς Χαιρωνίας ἤθελε τότε, ὅταν ἀνεστηλώνετο ὁ Λέων, νὰ ψάλλῃ καὶ τρισάγιον εἰς τοὺς τάφους των), μέσα εἰς τὸ ὥραϊον ἀλσύλιον τῶν κυπαρίσσων ποὺ τὸ περικλείει καὶ ποὺ τολμῶ νὰ καυχήθῃ ὅτι μόνος μου τότε ἐφύτευσα καὶ ἐπότισα ἕως ὅτου πιάσουν καὶ δυναμώσουν τὰ γερόκορμα σήμερον δένδρα του, καθὼς καὶ μέσα εἰς τὸ μουσεῖον. Τὸ μουσεῖον τοῦτο περιέχει πάντα τ' ἀποκτήματα πολυετῶν ἀνασκαφῶν περὶ τὴν Χαιρώνειαν καὶ μέχρι τοῦ χωρίου Ἐξάρχου (τῶν παλαιῶν φωκιῶν Ἀβῶν) καὶ τῆς Κωπαΐδος, ἐξ ἄλλου δὲ εἰς πολλοὺς τόπους τῆς φωκιῆς πεδιάδος μέχρι Δραχμανίου. Εἶναι κλασικῶν χρόνων τὰ εὐρήματα καὶ προϊστορικῶν, πάμπολλα καὶ ποικίλα καὶ, πιστεύω, ἐξαιρετικοῦ ἐνδιαφέροντος διὰ τε τὸν ἀρχαιολόγον καὶ τὸν ἰδιώτην. Καὶ τὸ μουσεῖον εἶναι μοναδικὸν νομίζω ὑπόδειγμα ὥραϊας καὶ στερεᾶς οἰκοδομῆς. Ἐκτίσθη νοικοκυρίστικα, ὄχι ὡς δημόσιον ἔργον. Ἀπὸ τὰ 1907 ποὺ ἀνηγέρθη ἔμεινεν ἄδικτον ὑπὸ τοῦ χρόνου. Ἐχει καὶ δύο ἐξαιρετὰ δωμάτια ὡς ξενῶνα, μὲ τὴν καθαριότητα καὶ εὐκοσμίαν τῶν ὁποίων δὲν θὰ συνηγωνίζετο εὐκολα κανένα ἐπαρχιακὸν Ξενοδοχεῖον. Δι' ὅ,τι τυχὸν ἄλλο χρειάζονται εἰς αὐτὰ οἱ ἐπιθυμοῦντες ἢ ἀναγκασμένοι ἐκεῖ νὰ διημερεύσουν ἢ διανυκτερεύσουν, φροντίζει μὲ πᾶσαν προθυμίαν ὁ νοικοκυρεμένος φύλαξ τῶν ἀρχαιοτήτων Γεώργιος Διονυσίου Παπαγγελῆς. Πολύτιμος ἀνθρώπος. Πολύτιμη ἦταν καὶ ἡ φωτιὰ ποὺ μᾶς ἐτοίμασε τὴ νύχτα ὁ λαμπρὸς Παπαγγελῆς εἰς τὸν μουσειακὸν

ξενῶνα, προικισθέντα αὐθωρεὶ καὶ μὲ παχείας κλινω-
στρωμνὰς καὶ πολὺν ὥραίας ἐπιχωρίας «σισύρας ἑπτὰ» εἰς
τὰ καλοχρωματισμένα ξύλινά μας κρεβάτια. Μὲ συγκίνησιν,
ποὺ θὰ εὗρῃ ὁ καθένας εὐνότητη, ξανάβλεπα μετὰ δώδεκα
ἔτη ὅλα τὰ πραγματάκια εἰς τὴ θέσι ποὺ τ' ἄφηκα γλήγορα-
γλήγορα, ἀποτόμως μάλιστα, ὅταν αἰφνίδια ἐκηρύσσετο ὁ
πόλεμος τοῦ 1912... Σοβαροί, ἀλλ' ὅχι κατηφεῖς, ἄφωνοι
ἀλλ' ἀξιοπρεπεῖς ἄφηναν κάτω ὅλοι τὰ ἐργαλεῖά των οἱ
ἐργάται γιὰ νὰ τὰνταλάξουν μὲ τὸ ὄπλον τοῦ στρατιώτου.
Τὸ πρᾶγμα ἔκαμε ἐκεῖνον τὸν καιρὸν βαθεῖαν ἐντύπωσιν εἰς
παρατηρητὰς Γερμανοὺς ἀρχαιολόγους, καὶ ἐκεῖ καὶ ὅπου
ἄλλοι ἐξ αὐτῶν ἄλλοῦ τὸ εἶδαν.

*
* *

Τὴν ἐπαύριον ἔφιπποι πῆραμε τὸ μονοπάτι πρὸς τὸν
Ἅγιον Βλάσιον (τὸν ἀρχαῖον Πανοπέα), ποὺ φέρει κατόπιν
εἰς τὰ στενὰ τοῦ Παρνασσοῦ καὶ μετ' οὐ πολὺ εἰς τὸ ὑψι-
πέδιον τῆς πρὸ τοῦ Διστόμου λεκάνης, ἀπὸ τὴν ὁποίαν
σύντομα πλέον ἔπειτα κατεβαίνει κανεὶς εἰς τὸν Ὅσιον
Λουκᾶν.

Σύντομα! ἔτσι βέβαια τὸ λέει ὁ λόγος. Διότι πραγμα-
τικῶς πρόκειται περὶ γενναίας πορείας ὥρῶν πέντε εἰς δρόμον
τὸν ὁποῖον εἰς ἓνα διάστημα τοῦλάχιστον τὰ ζῶα μόνα των
πρέπει ν' ἀνοίξουν μέσα εἰς τὸν παχύτατον πηλὸν ἐδάφους
ποτισμένου ἀπὸ λυωμένα χιόνια, εἴτε σύρριζα τῶν λόφων
εἴτε καὶ — ἀκόμα χειρότερον αὐτὸ — καταμεσῆς νεοωργω-
μένων χωραφιῶν. Ἐνεκα τοῦ φοβεροῦ τούτου πηλοῦ, καὶ
τὰ δυνατὰ ἄλλως, μεγάλα ζῶά μας τόσον «ἀργὰ περνοῦσαν,
τὰ στενὰ τῆς Λιάκουρας», καθὼς ἀκριβῶς τὸ λέει δι' ὁμοίαν
περίστασιν καὶ τὸ γνωστὸ τραγοῦδι, ὥστε χωρὶς τὸ πρᾶγμα
νὰ μᾶς δυσारेστῇ διόλου, νὰ μᾶς δίδεται ἔτσι καιρὸς πρὸς
κουβεντολογίαν ἐπανωσάμαρα ἄνετον περὶ σοβαρῶν μάλιστα
πραγμάτων. Διότι ὁ πανάριστος σύντροφος ἱατρός, ἐκπε-
πληγμένος δικαίως πρὸ τοῦ μαγευτικοῦ θεάματος τῶν
ἀπείρου, μπορεῖ κάλλιστα νὰ εἰπῇ κανεὶς, ὡραιότητος τόπων,

σ' αὐτὴν τοῦλάχιστον τὴν ὥραν τοῦ ἔτους, τόπων δὲ συνάμα μεγάλου ἱστορικοῦ ἐνδιαφέροντος, τόσον χαριτωμένα ἐπέμενε νὰ μὲ προκαλῇ γιὰ νὰ δώσω περὶ ὅλων πληροφορίας καὶ ἐξηγήσεις, ἀφοῦ τόσα χρόνια μὲ αὐτὰ τὰ πράγματα, ἔλεγε, ἐντατικῶς ἠσχολήθην, ὥστε ἤμουν ὑποχρεωμένος πλέον καὶ ἐγὼ τὴν φιλοφροσύνην του νὰ ἀποδώσω, προθύμως ἀναλαμβάνων τὸ τίμιον ἔργον τοῦ διδασκαλοῦ τῆς καλῆς πάντως ὥρας. Ἐπειδὴ καὶ ἀλήθεια! τί ὠραία, διδα-

Εἰκ. 2. — Γενικὴ ἀπομνημονεύσις τοῦ Ὀδοῦ Λουκά.

σκαλίας καὶ ἀκροάσεως πολὺ ἄξια πράγματα, προτείνονται ἐκεῖ εἰς τὸν μεμνημένον κάπως ἄνθρωπον πρὸς σπουδὴν καὶ ἐξέτασιν πού καὶ τοῦτο ἀκόμα τὸ προσόν ἔχουν, ὅτι ζωντανεῖ μὲν αὐτὰ μία κάλλιστα μαρτυρημένη ἱστορία, τὰ ἐξηγεῖ δὲ σαφέστατα μία προσεκτικὴ παρατήρησις, καὶ τὰ δείχνουν εἰς τὰ μάτια βῆμα πρὸς βῆμα πραγματικῶς οἱ τόποι — οἱ τόποι μὲ τὴν ἀναλλοίωτη ἐξ αἰωνιότητος μορφὴ των καὶ μὲ τὰ μνημεῖα τῆς ἐπ' αὐτῶν διαβάσεως παλαιῶν δοξασμένων γενεῶν ἀνθρώπων.

Ἄλλ' ἐδῶ, εἰς τὰ γραφόμενά μου σήμερον δὲν ἡμπορῶ παρὰ ν' ἀντιπαρέλθω τὰ ὥραῖα αὐτὰ πράγματα, γλήγορα μάλιστα, χωρὶς νὰ τολμήσω καὶ μίαν ἐλαφρὰν ἔστω ὑπόμνησιν αὐτῶν. Θὰ ἦτο κάτι τι πολὺ καὶ τοῦτο, ὡς παρέκβασις εἰς τὴν ὑπόθεσιν μας, δι' ἓνα προπάντων ἐκ ρητῆς παραγγελίας σύντομον ἄρθρον περὶ αὐτῆς.

*
*
*

Ὅπισω μας ἤδη καὶ ἱκανῶς μακρὰν κεῖται ἡ Χαιρώνεια μὲ τὸ πολὺ δεσμεῦον μεγαλεῖον τῆς πεδιάδος της, τὴν ὁποίαν ὅλα τὰ μεγάλα γεγονότα τῆς ὁμωνύμου μάχης τοῦ 338 πρὸ Χριστοῦ, καὶ ἄλλα προσέτι σπουδαιότατα κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Σύλλα καὶ Μιθραδάτου, τοπογραφικῶς συνδέουν μὲ τὴν ἄμεσον διὰ στενῆς εἰσόδου προέκτασιν της πρὸς τὰ ὁμαλὰ ἐπίσης πεδία τῆς Φωκίδος—μέχρι τῆς εὐδιακρίτου Ἐλατείας. Τὸν λόγον ἐξακολουθοῦν νὰ ἔχουν εὐθὺς ἀπὸ τῆ στιγμῇ τῆς ἀναχωρήσεώς μας ἕως ἐδῶ ἀκόμη ὁ θεῖος Πλούταρχος μὲ τὸν βίον τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὁ Διόδωρος, ὁ Πολύαινος, ὁ πῦρ πνέων καὶ πῦρ ἀνάπτων μὲ τὸ βαθύ, ἀπεράντου βάθους φιλόπατρι αἰσθημά του μέγας κυβερνήτης τοῦ ῥητορικοῦ βήματος Δημοσθένους — «καὶ ἦκεν ἄγγελος ὅτι Ἐλατεία κατεῖληπται»...., ὁ σοφὸς κατόπιν πάλιν Πλούταρχος μὲ τὸν βίον τοῦ Σύλλα, τέλος ὁ πανταχοῦ παρὼν καὶ πιστὸς διὰ τοὺς τόπους τούτους συνέκδημος Πausanias.

Σύντροφός μας ὅμως σοβαρώτατος καταντᾷ ἐδῶ, πανταχοῦ παρὼν καὶ τὰ πάντα φεῦ! πληρῶν, καὶ ὁ ἀδιεξίτητος πηλός. Διὰ τοῦτο κάποια διακοπὴ πλέον καὶ εἰς τὴν ἀτελείωτη ὁμιλία μας ἐπιβάλλεται ἄλλ' ὁ ἐκ σκληροῦ ἐπαγγέλματος εἰς τὰς συγκινήσεις μὴ ἐπιτρέπων πολλὴν ἐπικράτησιν ἱατρὸς, ἀδιαφορεῖ καὶ ἐδῶ διὰ τὰ πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ ἐν ποσὶ δεινὰ καὶ ἐπιφωνῶν ἀνιέρως κάπως «ἄνω σχῶμεν τὰς καρδίας», ζητεῖ νὰ μάθῃ μόνον τί εἶνε τὰ ὑπεράνω ἡμῶν, τί τὰ ἀπέναντι καὶ τί τὰ συμφανεστερα ὁλοὲν πλησιάζοντα ἡμᾶς. Καὶ ξαναρχίζομεν τὴν ὁμιλίαν.

Ὡς παρατηρητήριον γιγαντιαῖον πραγματικῶς ὑψώνεται

τώρα ἀμέσως ὑπεράνω ἡμῶν, ἐνῷ διερχόμεθα τὸ χωρίον Ἁγιος Βλάσιος, ἡ διὰ τοῦτο καὶ Πανοπεὺς ἦτοι Παντεπόπτρια κληθεῖσα ἀρχαία πόλις ἐδῶ. Ὡραῖα, πυκνὰ δένδρα κατέχουν τὴν ὑψηλὴν ἀκρόπολιν τῆς καὶ τείχη τοῦ τετάρτου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος περιβάλλουν αὐτὴν τόσον λαμπρὰ καλλιτεχνημένα, ὅπως ἀποκαλύπτονται ὅταν ἐννοεῖται τὰ παρακολουθήσῃ κανεῖς ἐκ τοῦ πλησίον καλλίτερα, ὥστε ἐπάνω στὸ παράδειγμα τοῦτο — ἓνα ἀπὸ τὰ πολυάριθμα βέβαια εἰς τὴν Ἑλλάδα ὄλην — ἐννοοῦμεν καὶ ἓνα ἄλλο μυστήριον ἀπὸ τὰ πολλὰ καὶ θαυμαστὰ τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ καλλιτεχνικοῦ πνεύματος. Ὅταν δηλαδὴ ἔκτιζε ὁ ἀρχαῖος Ἑλληνα, ὅχι μόνον θρησκευτικῶς ἐσέβετο καὶ διόλου δὲν ἔβλαπτε, οὐδὲ ἡγγίξε κἄν ὅτι τυχὸν τοῦ παρουσίαζεν ἡ φύσις ἐκεῖ προϋπάρχον ἀπὸ τὴν αἰωνιότητα — τί ἄλλο παρὰ πέτραν μεγάλην ἢ βράχον ὁλόκληρον, ὅπως συνηθέστατα συμβαίνει εἰς τὴν μεγαλόπετρον χώραν μας —, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν πλεονάζουσαν στοργὴν περιέβαλλεν αὐτό, ὥστε καὶ τὴν θεῖαν ἄλλως, τόσον ὑπερήφανον τέχνην τοῦ καλοκαγαθῶς συγκατένευε νὰ κάμῃ ὑπηρετικὴν αὐτοῦ καὶ νὰ τὴν προσαρμόσῃ ἀπλῶς εἰς τὴν ἀγαθὴν φύσιν κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ποῦ τὸ δημιούργημα τῶν χειρῶν τοῦ νὰ φαίνεται εὐθὺς ἀμέσως καὶ εἰς τὸ πρῶτον βλέμμα ὡς ὀργανικὸν τῆς θείας ταύτης φύσεως ἀναβλάστημα.

— Μήπως λοιπὸν καὶ ἡ ἀληθινὴ Θεοσέβεια ἀρχίζει ὅχι ἀπὸ τοὺς οὐρανοὺς, ἀλλ' ἀπὸ τὴν φύσιν πρῶτον; μετὰ διακόπτει ὁ ἱατρός. — Πραγματικῶς, αὐτὸ ἀκριβῶς θέλω νὰ εἰπῶ, τοῦ ἀπαντῶ. Ἄλλ' αὐτὰ τὰ φιλοσοφήματα ἅς τὰ ἀναβάλωμε καλλίτερα γιὰ ἄλλοτε.

Κάτω ἀπὸ τὸ ὑψηλὸν τώρα μονοπάτι μας κυλῖει τὰ ἡχηρὰ κύματά του ἓνας δυνατὸς ποταμός. Τὰ χιόνια τοῦ Παρνασσοῦ τὸν ἔκαμαν μεγάλον. Ὡραία θαυμασία λεκάνη, προέκτασις καὶ αὐτὴ τῆς πεδιάδος στενουμένης ἐδῶ μεταξὺ ὑπερφυῶν βουνῶν εἰμῆθα ἐντὸς τοῦ μεγαλοπρεποῦς Παρνασσοῦ πλέον. Μετ' ὀλίγον ἄλλη κατάρρυτος λεκάνη καὶ τὰ στενὰ τοῦ ὄρους. Τὸ μονοπάτι συναντᾶται μετὰ τὸν ὥραϊον ἀμαξιτὸν δρόμον Λεβαδείας - Διστόμου. Ἴδου καὶ ἡ Στενὴ σήμερα

λεγομένη, ἀρχαία Σχιστὴ ὁδός. Εἶναι μεγαλοπρεπής· βράχοι σοβαροὶ ἀπὸ πάνω, βράχοι θεόρατοι κυλισμένοι κάτω, μυστήριον τὴν περιβάλλει. Εἶναι ἡ ὁδὸς τοῦ Λαΐου καὶ τοῦ Οἰδίποδος.

Ὀλίγον παραπάνω ἀκόμη καὶ ἰδοὺ τὸ ὑψιπέδιον τῆς λεκάνης τῆς πρὸ τοῦ Διστόμου. Ἄφατος εἶναι ἡ ἡδονή μας. Εἰς τὰ πλάγια τῶν ὑψηλῶν βουνῶν σύρονται ἀργὰ - ἀργὰ κολοσσιαῖαι νεφέλαι ὑπὲρ τοὺς ἀσαλεύτους ἐλάτους. Διότι σοβαρὰ εἶνε ἡ ἡσυχία τοῦ τόπου. Ἄνεμος δὲν φουσᾷ διόλου. Τὰ βουνὰ χιονοσκεπαστα ἐντελῶς, Παρνασσὸς καὶ Ἑλικὼν, πλησιάζουν ἐγγύτατα πρὸς ἄλληλα τὰ πρόσωπά των καὶ σιωπηλὰ προσβλέπονται. Κουδούνια μόνον ποιμνίων σκορπισμένων παντοῦ δίδουν ὥς συντροφιά τῇ μελωδίᾳ των. Ἐβγαίνομεν καὶ ἀπὸ τὸν ἀμαξιτὸν τώρα διὰ νὰ πάρωμε πάλι ἓνα μονοπάτι ἀριστερὰ πού μᾶς φέρει ἴσια πρὸς μίαν λίμνην, γέννημα πρόσκαιρον τῶν ἀφθονωτάτων χιόνων. «Χείμαρροι κατ' ὄρεσφι ῥέοντες ἐς μισγάγκειαν συμβάλλουσιν ὕδωρ», λέει ὁ ἱατρός. Ἄλλ' ἡποίησις τώρα καὶ χωρὶς τὸν Ὅμηρον μᾶς περιβάλλει ἀπὸ παντοῦ — ἂν καὶ αὐτὸ δὲν μ' ἐμποδίζει ν' ἀπαντήσω εἰς τὴν ὀμηρικὴν ἐκείνην ὑπόμνησιν καὶ μὲ τὸν πολὺ ὠραιότερον διὰ τὴν ὥραν ἐκείνην ὑλικώτερον στίχον τοῦ «αὐτὰρ ἐπεὶ πόσιος καὶ ἐδητύος ἐξ ἔρον ἔντο» — ὅστις τώρα γίνεται τὸ σύνθημα ὥστε αὐτομάτως νὰ πηδήσωμεν τάχιστα ἀπὸ τοὺς ἵππους μας καὶ μὲ παγωμένα χέρια, διότι ἐδῶ τὸ ψῦχος εἶναι πολὺ αἰσθητόν, ἐπὶ ποδὸς ν' ἀρπάσωμεν ἀπὸ τὸν ὀδοιπορικὸν σάκκον τὸ ὄχι καὶ λιτὸν ἀπὸ τὸν ὑποχρεωτικὸν ἱατρὸν κρυφὰ προετοιμασμένον πρόγευμά μας. Βιαζόμεθα καὶ ἐνωρὶς κάπως νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ τέρμα μας — δύο σχεδὸν ὥραι ἀπ' ἐδῶ — διὰ νὰ κερδήσωμεν ἀρκετὸν καιρὸν πρὶν νὰ κλίνη ἡ βραχυτάτη ἡμέρα πρὸς τὸ σκότος καὶ ἀπολαύσωμεν ἀμέσως, χωρὶς ἀναβολὴν εἰς τὴν αὔριον, τὸν Ὅσιόν μας Λουκᾶν. Ὁ δρόμος ὅμως ἔχει νὰ μᾶς δεῖξη ἀκόμα πολλὰς ἄλλας φυσικὰς καλλονὰς καὶ ἀμίλητοι πλέον ἀφήνομεν νὰ πλανᾶται εἰς ὅλην τὴν θεσπεσίαν ποικιλίαν αὐτῶν τὸ βλέμμα μας, ἕως οὗ ἀνάμεσα ἀπὸ στοργικώτατα ἀπὸ τοὺς ἰδίους μοναχοὺς περιποιημένους

ἐλαιῶνας καὶ ἀμυγδαλεῶνας, πορευόμενοι «ἀνάντα, κατάντα, διάντα» ὅπως μὲ ἐνθυμίζει πάλιν ὁ Ποιητής, ὕστερα ἀπὸ τὸ χωρίον Στεῖρι (τὸ ὄνομα ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν ἐδῶ κοντὰ πόλιν Στεῖριν) καὶ τοὺς ἐκτεταμένους ἀμπελῶνας ποὺ δια-

Εἰκ. 3.—Ὁ Χριστὸς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ.

σχίζομεν, ἀντικρύσωμε καταγοητευμένοι τὴν εἰς τὸ κατώτερον βάθος τῆς μακρᾶς κοιλάδος ἐπὶ ὠραιότατου καὶ ἀπὸ ἀφθόνους πηγὰς ποτιζομένου πολυδένδρου ἀνδρήρου, ἐπάνωθεν μικρᾶς κρατηροειδοῦς λεκάνης, προβάλλουσιν μονὴν τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ.

*
* *

Τί ἄνθρωπος ὅμως ἦταν αὐτός, ὁ ὁποῖος χίλια ἀκριβῶς σχεδὸν πρὸ ἡμῶν ἔτη ἤλθεν εἰς τὸν μονήρη καὶ σήμερον, ἀσφαλῶς δὲ ἔρημον τότε τόπον νὰ στήσῃ ἓνα πενιχρὸν κατ' ἀρχὰς ἐρημητήριον, ποὺ ὀλίγον καιρὸν μετὰ τὸν θάνατόν του ἔδωκε τόπον εἰς ἓνα ἐπὶ αἰῶνας ἔπειτα ὑπερλαμπρον, θαυμαστὸν καὶ σήμερον, εὐκλεές δὲ βεβαίως καὶ εἰς τὸ ἄπειρον μέλλον — ἐφόσον θὰ παραμένῃ — δημιούργημα τέχνης;

Διότι πρώτη ἡ σκέψις αὐτὴ μᾶς συναρπάζει, ἐνῶ πρὸς στιγμὴν σταματοῦμε τὸ βῆμά μας — ἀπὸ ἀρκετῆς ὥρας προτιμῶμεν νὰ ὀδεύσωμεν πλεόν πεζοὶ εἰς τὰ περιβόλια αὐτὰ τῆς φύσεως καὶ τῆς εὐλογημένης χειρὸς τοῦ ἀνθρώπου, τῆς χειρὸς τῶν τιμίων μοναχῶν θέλω νὰ εἰπῶ — καὶ παραδιδόμεθα εἰς τὰ ὄνειροπολήματά μας. Βαθεῖαι χαράδραι, ποὺ αἰώνια τὰς κατατρώγουν τὰ χειμερινὰ ῥεύματα, μᾶς δείχνουν ἐκ δεξιῶν τὴν ἄβυσσον τῆς αἰωνιότητος. Ἀντικρὺ μας καὶ ἀριστερὰ μᾶς συνοδεύουν αἱ πισταὶ μας σύντροφοι βραδυκίνητοι νεφέλαι σκεπάζουσαι ἑλατοφύτους χιονισμένας κλιτύς καὶ κορυφὰς τοῦ γλυκολάλητου Ἑλικῶνος, ἐνῶ διὰ τοῦ δεξιόθεν χαλαρῶδους αὐλῶνος φανταζόμεθα πόσον ἔδῳ πλησιάζουν αἱ θερμαὶ ἀκταὶ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου παρὰ τὴν Ἀντίκυρραν. Κάτωθεν ἀπὸ τὴν βαθεῖαν λεκάνην ὑψώνεται ἀδιάκοπη μελωδία κουδουνιῶν πολυπληθῶν κοπαδιῶν προβάτων.

Γνωρίζομεν ἀκριβῶς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρώπου τούτου, τοῦ ὁποῖου ἡ αἰωνία παρουσία ἔδῳ μᾶς φαίνεται ὅτι δίδει μίαν προσωπικὴν ὑπαρξιν καὶ εἰς τὴν γύρω μας φύσιν καὶ μᾶς συνδέει μὲ ἓναν ἔμπυχον τρόπον πρὸς αὐτήν.

Θύελλαι φοβεραὶ τῶν χρόνων σκληρῶν ἀδιακόπων πολέμων — περὶ ἧς ὁ ἑλληνικὸς κόσμος τότε τὸν δέκατον μετὰ Χριστὸν αἰῶνα, τὰ περὶ τὰ 950 χρόνια του — θύελλαι ἐπιδρομῶν βαρβαρικῶν, δεινῶν πειρατικῶν αἰφνιδιασμῶν, διαρπαγῶν, αἰχμαλωσιῶν, καὶ θύελλαι τῆς ζωῆς του, τὸν ἔρριψαν ἀπὸ τὴν γενέτειραν Αἴγιναν ἕως τὰς ἀκτὰς τῆς Μακεδονίας. Ἀργὰ εὗρηκε κατόπιν τὴν ἐπιζητουμένην ἀνάπαυσιν διὰ τῆς μοναξίας εἰς τὴν γωνίαν αὐτὴν, ἔδῳ. Ἀνά-

πανσιν βίου ἀσκητικοῦ, βίου ἀφιερωμένου εἰς τὴν πίστιν καὶ τῆς ψυχῆς τὴν σωτηρίαν, βίου ποῦ δὲν ἐννοοῦμεν ἴσως σήμερον καλὰ, ἀλλὰ δυνάμεθα σοβαρὰ νὰ ἐκτιμήσωμεν, ὅταν στοχασθοῦμε ὅτι δὲν εἶναι ὅλοι οἱ καιροὶ ὅμοιοι, ὅτι τὰ δικαιώματά των, ἐναντίον τῆς ἰδικῆς μας βουλήσεως, πλήρη πάντοτε κρατοῦν τὸ πνεῦμα, ὁ χαρακτήρ, αἱ ἱστορικαὶ ἀμείλικτοι ἀνάγκαι καθεμιᾶς ἐποχῆς τῆς ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, τῆς κοινωνίας, τῶν ἐθνῶν, τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἀπὸ ὀλίγους μαθητὰς συνωδευμένος κτίζει τὴν σκήτην τοῦ ἐδῶ ὁ χρηστός ἀνθρώπος, ὁ ζηλωτὴς μοναχὸς — καὶ ἀρχίζει ἀμέσως τὴν ἐργασίαν του. Διότι αὐτὸ πρὸ παντός μαζὶ μὲ τὴν προσευχὴν του, μαζὶ μὲ τὴν σοβαρὰν ζωὴν του, μαζὶ μὲ τὸν σκληρὸν ἀσκητισμὸν του, ἀγαπᾷ ὁ μοναχὸς Λουκάς. Πρὸς τὰ γράμματα ἔχει κάποια δυσπιστία, περιφρονεῖ μάλιστα αὐτὰ μέχρι καὶ τῆς ἀναγνώσεως αὐτῶν τῶν ἱερῶν βιβλίων, καθὼς εἰλικρινέστατα καὶ ἀφελέστατα ὁμολογεῖ ἡ πιστὴ παράδοσις — ἀλλὰ φυτεύει ἀμέσως τὸν κηπὸν του, τὸν καλλιεργεῖ ἰδιοχείρως, τὸν στολίζει καὶ μὲ ἄνθη, τὰ ὁποῖα ἀγαπᾷ πολὺ, διότι ὅλα θέλει νὰ φαίνωνται σὰν παράδεισος γύρω του, ἀγαπᾷ τὴν πρασινάδα καὶ τοὺς σκιεροὺς τόπους, τὰ κελαρύζοντα νερά καὶ τὰ μακρὰ ὄνειροπολήματα κοντὰ σ' αὐτά. Δι' ὅλην τὴν φύσιν ἔχει ἀπερानτον τρυφερότητα, ζῶα καὶ πτηνὰ ἀγαπᾷ ὅχι ὀλιγώτερον ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, ὁμιλεῖ μὲ τὰ ἐρπετὰ τοῦ δρόμου.

— Περίεργος ἀνθρώπος, ψιθυρίζει ὁ ἱατρός. Καὶ ἀμέσως δυνατώτερα προσθέτει: μήπως αὐτὸ δὲν θὰ εἰπῇ ὅτι ἦταν ἓνας μεγάλος ἀνθρώπος;

Ἐ καὶ βέβαια τέτοιοι ἀνθρώποι δικαίως μποροῦν νὰ ὀνομασθοῦν μεγάλοι ἀνθρώποι, τοῦ ἀπαντῶ καὶ ἐγώ. Ὅτι δὲ ἡ τότε ἐποχὴ μᾶς παρέδωκε τὴν μνήμην των μόνον μὲ τὴν ἐπωνυμίαν «Ὅσιοι», εἶναι μόνον τρόπος τοῦ λέγειν.

— Καταλαβαίνω, μοῦ ξαναλέει. Δὲν τὸν πείραζε δηλαδὴ διόλου νὰ εἶναι καλὸς χριστιανός, ἀσκητὴς μάλιστα, καὶ συγχρόνως μεγάλος ἀνθρώπος.

— Ἴσως, τοῦ ἀνταπαντῶ, ἦτον μεγάλος ἀνθρώπος, διότι

πρῶτα - πρῶτα ἦταν καλὸς χριστιανός, διότι καθὼς φαίνεται ἔχει μεγάλο βάθος αὐτὴ ἡ λέξις. Ἄλλ' ἄς τὰφήσωμε τώρα αὐτά. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι μεγάλον ἄνθρωπον τὸν ἐθεώρησαν καὶ οἱ σύγχρονοί του τότε. Γρήγορα ἔγινεν ἑξακουστὸν τὸ ὄνομά του εἰς ὅλα τὰ πέριξ, οἱ χωρικοὶ συνέτρεξαν εἰς τὴν μικρὰν ἐστίαν χρηστοῦ καὶ δραστηρίου ἐργατικοῦ βίου πού ἴδρυσεν ἐδῶ ὁ Ὁσῖος, τὸν ἐσυμβουλευόνταν γιὰ ὅλα, ἀφοῦ τοῦ ἀπέδωκαν γλήγορα καὶ προφητικὸν χάρισμα, θαυματουργίαν ἀκόμη εἰς θεραπείαν ἀσθενῶν, ὅλα εὐνόητα πράγματα καὶ τότε καὶ σήμερα. Καὶ ὅταν ἀπέθανε, τῆς μεγαλωσύνης του ἄξιον ἐθεώρησαν οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι — καὶ τί ἄνθρωποι! δοξασμένοι στοὺς πολέμους, αὐτοκράτορες, στρατηλάται νικηφόροι μὲ ἓνα σμήνος ὑπὸ τὴν ὑπηρεσίαν των μεγάλων καλλιτεχνῶν — νὰ στήσουν ἐπὶ τοῦ τάφου του ὅχι ἓνα πτωχὸν σταυρόν, ἀλλὰ δύο ἐκκλησίας, αὐτὰ τὰ δύο περικαλλῆ μνημεῖα τῆς τέχνης.

*
* *

Ἀνάμεσα ἀπὸ δύο - τρεῖς αὐλογύρους, ἐμπρὸς ἀπὸ λείψανα ἀρχαίων ἐλληνικῶν τειχῶν (ἐδῶ κάτω ἦτον ἡ ἀρχαία πόλις Στεῖρις) καὶ νεοκτίστων οἰκίσκων τελείων ἀντὶ κελλίων τῶν μοναχῶν, πού κάμνουν νὰ φαντάζη ἡ μονὴ σὰν μικρὸς χωρικὸς συνοικισμὸς, ἐμπαίνομεν πλέον εἰς αὐτήν. Ὑπηρετικὰ πνεύματα ἀμέσως σπεύδουν νὰ μᾶς δεχθοῦν μὲ πολὺ φιλόξενον τρόπον. Ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ Ἡγουμένου ὁ σύμβουλος τῆς μονῆς, ὑποχρεωτικώτατος, κοσμικὸς ἄνθρωπος, ὁ κ. Χριστοφόρος Μαντιάς μὲ τὸν βοηθὸν του Εὐγένιον Καπετάνιον — καπετάνιοι ἀληθινοὶ καὶ οἱ δύο διότι ὑπηρέτησαν εἰς τὸν Βαλκανικὸν πόλεμον ὡς λοχίαί τοῦ πυροβολικοῦ — σύντομα ἐμφανίζεται ἐμπρὸς μας καὶ σύντομα προκαταβολικῶς μᾶς ἐτοιμάζει εἰς τὸ ὠραῖον σπιτάκι του ὅλα τὰ πρὸς ἀνάπαυσιν καὶ διανυκτέρευσιν — ἐνῶ ἡμεῖς χωρὶς νὰ χάνωμεν στιγμὴν καιρὸν σπεύδομεν εἰς τὰς διδύμους ἐκκλησίας. Θέλομε μὲ κάθε τρόπον νὰ ἐπωφεληθῶμεν τὰς δύο ὑπολειπομένας ὥρας τῆς ἡμέρας πρὸς ἀπόλαυσιν αὐτῶν, διότι καὶ

τὴν ἐπαύριον μόνον ἄλλων δύο-τριῶν ὥρων εὐκαιρίαν θὰ ἔχομεν διὰ νὰ χαροῦμε τὰ φυσικὰ καὶ καλλιτεχνικὰ καλὰ τοῦ τόπου. Καλὸς σύντροφος ὁ γιατρός, ἀλλὰ βιάζεται πολὺ. Μὴ λησμονοῦμε καὶ τὴν πελατεία μας, μοῦ λέει· καὶ εἶναι κάτι γρίπες τώρα!

Ἀλλὰ δὲν προφθάνει νὰ ἐνθυμηθῇ τὴν πελατεία του καὶ ἐνῶ ὄριπτομε ἀπὸ μικρὸ πορτάκι τὸ πρῶτο βλέμμα μας σὲ μία μικρὰ ἐσωτερικὴ αὐλὴ καὶ βλέπομε τὸ πρόσωπο τῆς μεγαλειτέρας ἐκκλησίας καὶ πάλι, προχωρῶντας κολλητὰ ἀπὸ μία πλούσια βρύση κρυσταλένιου νεροῦ, παίρνουμε σὲ μιὰ εἰκόνα ὅλο τὸ ἐπιβλητικὸ μεγαλεῖο τῶν δύο ναῶν ἀπὸ τὴν νοτιοδυτικὴν των γωνίαν—μὰ τί θέαμα εἶναι αὐτό, ἀναφωνεῖ ἔξαφνα ὁ ἱατρὸς ἐκστατικός! Ὑπάρχει ἄλλο ὅμοιο εἰς τὴν βυζαντινὴν Ἑλλάδα;

—Ὅχι βέβαια, δὲν ὑπάρχει. Τὸ εἶπαν καὶ ἄλλοι. Τὸ 1679 ἐπεσκέφθησαν, προσθέτω, τὴν μονὴν ὁ Γάλλος Σπὼν καὶ ὁ Ἄγγλος Χουέλερ, καὶ ὁ Ἄγγλος αὐτολεξεῖ εἶπε: «Ἡ ὡραιότης ἐκκλησία πού εἶδα εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ τὴν Ἀγίαν Σοφία τῆς Κων/πόλεως!» Ὑστερα δὲ ἀπὸ αὐτὸν γλήγορα ἐπανεέλαβαν τὸ ἴδιο καὶ ἄλλοι. Σὰς συσταίνω ὅμως ὅταν ἐπιστρέψωμε στὰς Ἀθήνας νὰ διαβάσετε μόνον τοῦ Καρόλου Ντὶλ τὰς Βυζαντινὰς σπουδὰς (1905) μὲ τὸ ἄρθρον σ' αὐτὰς περὶ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ, κυτᾶξε ἔπειτα ἐπιτροχάδην καὶ τὸν μεγάλον τόμον τῶν Ἄγγλων Σιούλτς καὶ Μπάρνλεϋ περὶ αὐτοῦ (1901) καὶ θὰ φωτισθῇτε τελείως περὶ τοῦ ζητήματος.

Ἐδῶ ὅμως τώρα ἐλάτε πιὸ ἐμπρὸς καὶ ἰδέτε, καὶ λέμε συγχρόνως ἐνῶ θεωροῦμε καὶ ὅ,τι χρειάζεται νὰ λεχθῇ τῇ στιγμῇ αὐτῇ.

Δύο εἶναι οἱ ἐκκλησίαι, κολλητὰ ἢ μία στὴν ἄλλη, ὅπως διόλου διαφορετικῆς ἢ μία ἀπὸ τὴν ἄλλη. Διότι ἀνήκουν εἰς δύο διαφορετικὰ ὑποδείγματα βυζαντινοῦ ἱεροῦ, ἂν καὶ χρονικῶς πολὺ ὀλίγον ἀναμεταξύ των ἀπέχουν, διότι ἢ μὲν μεγάλῃ καὶ μὲ τὰ μωσαϊκὰ στολισμένη καθὼς ἀπὸ τὴ φήμῃ ξέρετε, ἀνήκει εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ 11^{ου} αἰῶνος, ἢ δὲ μικρότερη πού εἶναι καὶ χωρὶς ἐσωτερικὸν διάκοσμον, παρα-

κολουθεῖ ἐκείνην ἐκ τοῦ πλησίον. Σ' αὐτὸ ἐπάνω μποροῦν νὰ λεχθοῦν πολλά, ἀλλ' ἀρκεῖ δύο-τρία πράγματα μόνον νὰ ξεκαθαριστοῦν ὅπωςδῆποτε διὰ νὰ εἶναι κανεὶς εἰς τὰ οὐσιώδη τοῦλάχιστον κάπως ἀσφαλῶς πληροφορημένος. Διότι τὰ περισσότερα ἀνέκουν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης διαρκῶς εὐρεθείσης εἰς ἀνάπτυξιν ἐπὶ δέκα ὅλους αἰῶνας! Καὶ αὕτη δὲν φυλλομετρεῖται βέβαια σὲ ὀλίγη ὥρα, οὔτε δύναται νὰ μελετηθῇ σὲ ὀλίγον καιρὸν.

Λοιπὸν λάβετε ὑπ' ὄψιν τοῦτο πρῶτον ὅτι ὁ ρυθμὸς τῆς μεγαλειτέρας ἀνέκει εἰς τὸ σύστημα ἐκείνο, ποὺ ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ σωζομένης ἐκκλησίας, ὁποῖαι εἶναι π. χ. ἐκτὸς αὐτῆς ἐδῶ ἡ ἐκκλησία τοῦ Δαφνίου (τοῦ τέλους τοῦ 11^{ου} αἰῶνος), ἡ ἀθηναϊκὴ ῥωσικὴ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Νικοδήμου (πρὸ τοῦ 1044) ἡ νέα μονὴ τῆς Χίου (τῶν μέσων τοῦ 11^{ου} αἰῶνος), ἡ Ἁγία Σοφία τῆς Μονεμβασίας (τοῦ 12^{ου} αἰῶνος), οἱ Ἅγιοι Θεόδωροι τοῦ Μυστρᾶ (τοῦ 13^{ου} αἰῶνος). Ὁ θόλος αὐτῶν εἶναι πλατείας διαμέτρου καὶ παρουσιάζει τόσον σοβαρὰν ὄψιν, ὥστε καὶ τὸ ὀλιγώτερον προπονημένον μάτι μπορεῖ τὸ μεγαλεῖόν του νὰ αἰσθανθῇ — γιὰ νὰ μεταχειρισθῶ ἓνα πλησιέστερον διὰ τὸν Ἀθηναῖον ὑπόδειγμα: ὅταν π.χ. ἐκ τοῦ πλησίον ἀντικρύσῃ τὴν μονὴν τοῦ Δαφνίου ἢ ἀπὸ δυσμᾶς ἢ ἀπὸ βορρᾶν. Σᾶς συσταίνω πολὺ αὐτὴν τὴν θέαν καὶ αὐτὴν τὴν μελέτην μὲ τὴν ἀνεξάρτητη δική σας αἰσθησι καὶ ἀντίληψιν.

Τῇ μικρότερῃ παραβάλετέ τὴν μὲ τῆς γνωστότατες ἐκκλησίες τῶν Ἀθηνῶν, τὴν Καπνικαρέα, τοὺς Ἁγίους Θεοδώρους. Σταθῆτε ἔμπρὸς εἰς τὴν πρώτην ἀπ' ὅπου θέλετε. Τὴν δευτέραν ἀπολαύσατε ἰδιαιτέρως ἀπὸ τὸ βόρειον πεζοδρόμιον τοῦ ὑπουργείου τῶν Οἰκονομικῶν, μάλιστα ὅταν κλίνη ὁ ἥλιος πίσω ἀπὸ τὸν λυγερὸν τροῦλόν της ἀνάμεσα ἀπὸ τὴν Ἀγγλικὴν πρεσβείαν καὶ ἀπὸ κάτι δένδρα ἐκεῖ. Τί τὰ θέλετε τὰ λόγια; Ἀνακαλύψατε εἰς τὴν ψυχὴ σας τὴ στιγμὴ ποὺ πρέπει, καὶ ὕστερα κυτᾶτε μὲ προσοχή. Κυτᾶτε ἔπειτα πῶς ὁ ἓνας θόλος ὁ τοῦ πρώτου ρυθμοῦ, σκεπάζει ὅλον τὸ κεντρικὸν τετράγωνον τοῦ ἐσωτερικοῦ σταυροειδοῦς σχήματος τῆς ἐκκλησίας, ἐνῶ καὶ τὸ πολὺ σύνθετον καὶ στατικῶς πολὺ

σοφὰ μελετημένον ὅλον σύστημα τυμπάνου τοῦ θόλου, σφαιρικῶν τριγώνων καὶ τόξων καταλήγει εἰς τοὺς τέσσαρας ὀγκώδεις πεσσούς· πῶς πάλι ὁ ἄλλος, ξεχωρίζει τρόπον τινὰ ἀπὸ τὸ ὅλον κτίσμα καὶ στενώτερος ἀλλὰ ὑψηλότερος τείνει κομψὸς μᾶλλον παρὰ σοβαρὸς ὑπὲρ τὴν στέγην, ἐνῶ τὰ βάρη ὅλα καταλήγουν εἰς τέσσαρας ῥαδινοὺς στύλους, κίονας λεπτούς — καὶ θὰ ἐννοήσετε τότε πόσον σπουδαῖαι εἶναι αἱ διαφοραὶ εἰς τὰ δύο συστήματα λύσεως σπουδαίων στατικῶν προβλημάτων καὶ ἀναπτύξεως συνάμα ὑψηλῆς αἰσθητικῆς.

Καὶ τι κοινὸν ἔχουν ἡ ἐκκλησίαις μας ἐδῶ μόνον ὡς πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν των ἀποψιν. Ἐπειδὴ, ὕστερα ἀπὸ τὴν χρῆσιν καλοδουλεμένων λίθων παρμένων ἀπὸ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ κτίσματα τῆς πόλεως αὐτοῦ ἐμπρὸς μας Στεῖριος κυττάξετε τί διακοσμητικὸν κομψὸν σύστημα ἐφήρμοσαν οἱ ἀρχιτέκτονες ἐκεῖνοι μὲ τὴν ἐναλλάξ σύνθεσιν λίθων καὶ ὀπτῶν πλίνθων, τῶν τούβλων κοινῶς, γιὰ νὰ δώσουν προσαρχῇ ὅψιν εἰς τοὺς ἀπλοῦς ἄλλως, σι βαροὺς τούτους τοίχους! Τὸ ὡραῖον, φαιδρὸν τοῦτο πρόσωπον ἡλλοίωσε βεβαίως κατὰ τι ὁ χρόνος, ἀσχίμισαν τὴν χαριτωμένην νεουργίαν καὶ τὰ νέα αὐτὰ στηρίγματα τῶν τελευταίων χρόνων ποὺ κατέστησαν ἀναπόφευκτα οἱ σεισμοὶ καὶ αἱ ἐξ αὐτῶν πολλαπλαῖ βλάβαι· ἀλλ' ἡ παλαιὰ λάμψις δὲν ἀμαυρώθηκε, ἡ πρωτόπλαστη χάρις δὲν ἐμαράνθη διόλου.

Κολοσσιαῖαι εἶναι μόνον αἱ διαφοραὶ ὡς πρὸς τὸν ἐσωτερικὸν πλοῦτον καὶ τὸν διάκοσμον τῶν δύο τούτων ἀδελφῶν ἐκκλησιῶν. Θεωρήσατε τώρα. Πρέπει νὰ ὑψώσωμε πολὺ τὴν κεφαλὴν διὰ νὰ φθάσῃ τὸ βλέμμα μας ἕως τὸ ἀνώτερον ὕψος τῆς προσόψεως τῆς μεγάλης ἐκκλησίας. Τί κυριολεκτικῶς πράγματι τηλαυγὲς μέτωπον εἶναι αὐτὸ εἰς τὸ πανώριον πρόσωπόν της! Εἰς τὸν πρὸς νότον τοῖχον ἤδη τὰ μεγαλοπρεπῆ τρίλοβα παράθυρα, τὰ γλυπτὰ θωράκια δίδουν μίαν ἐξαιρετικὴν αἴγλην εἰς τὴν εὐρείαν ἐπιφάνειαν, ποὺ ὁ ἀρχιτέκτων, πολὺ σοφῶς δὲν ἠθέλησε νὰ τῆς ἐπιφυλάξῃ ἄλλον γενικώτερον στολισμὸν παρὰ τὴν ἐναλλαγὴν τῶν λεπτῶν ἐρυθρῶν πλίνθων, καθὼς εἶπαμε, καὶ τῶν σωματωδεστέρων φαιῶν λίθων. Σοβαρότης ἐδῶ, ἀλλὰ καὶ ἐπανθούσα χάρις

μὲ ἔγκαιρον τὴν διακοπὴν τῆς μονοτονίας, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν μπορεῖ νὰ περιπέσῃ ποτὲ ἓνας ἀληθινὸς καλλιτέχνης, διὰ τῶν θαυμασίων ἐκείνων μεγαλοσχημῶν, σᾶς εἶπα, καὶ καλλιμόρφων παραθύρων καὶ τῶν ὥραιων γλυπτῶν τῶν μαρμαρίνων πλακῶν. — Εἰς τὴν πρόσοψιν ὅμως πόσον πολυμερὴς, ἂν καὶ σῶφρων καὶ φυσικὸς πάντοτε, εἶναι ὁ στολισμὸς μὲ τὰ λαμπρὰ παράθυρα, τὸν ἐξώστην, τοὺς κιονίσκους καὶ ὅ,τι ἄλλο! Εἶναι σὰν νὰ περιβάλλῃ τὸ μέτωπον ἄνωθεν χρυσῇ ταινία μὲ ἀραιοὺς πολυχρώμους πολυτίμους λίθους ὥς διάδημα, γὰρ ν' ἀφήνῃ κάτωθεν νὰ λάμπουν ὥραϊα μάτια μὲ ὅλα τὰ μέρη ἑνὸς γλυκοῦ προσώπου. Ἔτσι μοῦ φαίνεται. Ἰσως κάτι λέει ἡ εἰκὼν μου αὐτὴ ποὺ κατὰ βάθος πιστεύω δὲν εἶναι καὶ τόσο φανταστική.

Πλησιᾶστε ὅμως τώρα ἀκόμη περρισσότερο, σταθῆτε εἰς τὸ κατῶφλι τῆς βασιλικῆς αὐτῆς εἰσόδου. Ἀρκετὰ δυνατὸ εὐτυχῶς ἀκόμη τὸ βραδυνὸ φῶς τῆς ἡμέρας φωτίζει καλὰ τὸν πρόναον τοῦτον τοῦλάχιστον, τὸν νάρθηκα, ἐνῶ βαθύτερα καὶ ὑψηλότερα εἰς τὸ βάθος τοῦ ναοῦ, ἓνα ἄλλο φῶς, τὸ τῶν πολυελαίων, μίαν ὅλως διόλου ξεχωριστὴν, μυστηριακὴν λάμψιν διαχύνει εἰς τὸ δάπεδον, εἰς τὰ δημόθυρα, εἰς τὸ πλῆθος ἐκεῖνο τῶν ψηφιδωτῶν μορφῶν καὶ εἰς τὴν πλουσιωτάτην ποικιλίαν πολυχρώμων μαρμάρων εἰς ὅλας τὰς πολυσυνθέτους πτυχὰς τῶν τοίχων καὶ τῶν τόξων καὶ τῶν καμαρῶν.

— Τί πλοῦτος, τί κοιμπότης, τί θαῦμα πάλι εἶναι ἐδῶ! ψιθυρίζει ὁ ἱατρός.

— Εὐχαριστηθῆτε ὅμως τώρα μὲ τὴ γενικὴ ἐντύπωσιν καὶ ἓναν μικρὸν μόνον καταμερισμὸν τῶν ἐντυπώσεων. Διότι μίαν πρὸς μίαν τὰς λεπτομερείας θὰ ἡμπορέσωμε νὰ θεωρήσωμε κάπως καλλίτερα αὐριο τὸ πρωῒ.

— Ὁ πρόναος αὐτὸς εἶναι στολισμένος μὲ τόσα καὶ τόσα δροσερὰ ἀκόμη ψηφιδωτά, ποὺ ὁμοιάζει σὰν πρόδομος μεγάλου μουσείου, ποὺ γι' αὐτὸν εἰδικῶς ἐδιάλεξαν τὰ λαμπρότατα τῶν καλλιτεχνημάτων. Ὡς πρὸς τὰ ψηφιδωτά ὅμως αὐτὰ καὶ δι' ὅλα τὰ ἄλλα λάβετε πρωτίστως ὑπ' ὄψιν ὅτι δὲν εἶναι, κατὰ σύστημα ἄλλως πολὺ μελετημένον, σκορπι-

σμένα ἐδῶ πρὸς τέρψιν ἀπλῶς τῶν ὀφθαλμῶν, ἀλλ' ὑπηρε-
τοῦν θεολογικὰς καὶ λειτουργικὰς ἰδέας πού δὲνμποροῦν νὰ
ἐκτεθοῦν τώρα οὐδὲ κατὰ τὰς γενικὰς τῶν γραμμάς.

Θεωρήσατε μόνον ὑπεράνω τῆς ἐσωτερικῆς θύρας τοῦ
νάρθηκος τὴν ἀμίμητον αὐτὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, πού
ἀτενίζει ὁ εὐσεβὴς χριστιανὸς τὴν πρώτην στιγμὴν, μόλις εἰσέρ-
χεται εἰς τὸν ναὸν καθὼς ἡμεῖς τώρα, ἀτενίσατε καὶ εἰς τὸ
γλυκύ, γεμᾶτο ἀπὸ ἀπειρη στοργῆ πρόσωπόν του, διαβάστε
τὰ μεγάλα λόγια εἰς τὸ ἀνοικτὸν εὐαγγέλιον πού μετὰ τὴν
ἀριστεράν του κρατεῖ: «ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου! ὁ
ἀκολουθῶν ἐμοὶ οὐ μὴ περιπατήσῃ ἐν τῇ σκοτίᾳ, ἀλλ' ἔξει
τὸ φῶς τῆς ζωῆς,» φαντασθῆτε πῶς ἂν ἦτο ὁλόρθος ὁ
Ἰησοῦς, οἱ πόδες του θὰ ἐπατοῦσαν τὸ ἔδαφος καὶ θὰ παρου-
σιάζετο ὁλόσωμος ἐμπρὸς εἰς τὸν εὐλαβῇ προσκυνητήν, τὸν
φόβον τῆς θείας μεγαλειότητος κινουσα ζωντανὴ μορφὴ
ἀλήθεια — καὶ θὰ ἐννοήσετε ἓνα ἀπὸ τὰ βαθύτατα αἰσθη-
ματα πού ἔχει σκοπὸν νὰ ἐξεγείρῃ, καὶ ἐξείρῃ πάντοτε
ἀναμφισβητήτως εἰς τὸν αἰσθαντικὸν ἄνθρωπον πᾶν ὅτι
κανεῖς βλέπει, ἐγγίζει, ψηλαφᾷ τρόπον τινὰ μετὰ ὅλας τοῦ τὰς
αἰσθησεις ἐδῶ.

Ἀλλὰ καὶ τὸ ἄθικτον αὐτὸ ἐντελὲς ὑπὸ τοῦ χρόνου δά-
πεδον μετὰ τὰ ἐκ πολυχρῶμων μεγάλων καὶ μικρῶν πολυτελῶν
μαρμάρων μεγαλομερῇ, ὥραϊα σχήματά του δὲν εἶναι σὰν
πλουσιώτατος τάπης ξαπλωμένος ὑπὸ τὸν ὑψηλόν, κατα-
πλήσσοντα θόλον τοῦ ναοῦ ἐμπρὸς εἰς τὴν θαυμαστῆς κομ-
ψότητος οὕτω καὶ λειτουργικῶς λεγομένην: Ὡραίαν Πύλην
τοῦ ἱεροῦ βήματος, ὅπου ὁ Θρόνος κεῖται τοῦ Θεοῦ;

Καὶ αἱ ἄνωθεν ἐπὶ παγχρύσου ἐδάφους, μετὰ πολυ-
τελῶν, πολυχρῶμων ὀρθομαρμαρώσεων, πλουσιόχρωμοι
ψηφιδωταὶ μορφαὶ Χερουβὶμ καὶ Σεραφεῖμ, Προφητῶν,
Ἀποστόλων, Ἀγίων, Μαρτύρων, Ὁσίων δὲν ζωντανεοῦν
μετὰ τὴν ξεχωριστῆς δυνάμεως παράστασίν των, μετὰ τὰς ποι-
κίλλας των συνθέσεις εἰς εἰκόνας παντοίας τὴν ἱστορίαν ὅλην
τῆς δοξασμένης ἐκκλησίας ἀπὸ τῶν πατριαρχῶν μέχρι Χρι-
στοῦ καὶ ἀπὸ Χριστοῦ μέχρι τοῦ ὁσίου ἀνδρὸς πού ἔδωκε

τὸ ὄνομά του εἰς τὴν μονὴν καὶ μέχρι τῶν ἐκκλητικῶν ἄλλων ἁγιασμένων συγχρόνων του;

“Ὅλα καὶ ὅλοι εἶναι ἐδῶ. Ὡραῖος βλέπετε καὶ αὐτός, μεγάλος κόσμος.

Εἶχαμε πολλὰ ἀκόμη κοντὰ σ’ αὐτὰ νὰ εἰποῦμε τὴ νύχτα ἀρκετὴ ὥρα γύρω ἀπὸ τὴν ἐστία μαζὶ μὲ τοὺς καλοὺς μοναχοὺς ποὺ πάντοτε, παρετήρησα, ὑπερήφανα ἀκροῶνται ὅ,τι καλὸν λέγεται περὶ τῆς μονῆς των, θέτοντος μὲ ζῆλον πάντοτε τὰ ζητήματα τοῦ λεπτοεξεταστοῦ ἱατροῦ.

Ἐξω ἐλεπτοχιόνιζε. Καὶ τὸ πρῶτ’ ὡσαύτως, γιὰ νὰ στολίσῃ τὸ λεπτὸ χιονάκι ἀκόμα περισσότερον μισοχιονισμένους ἤδη βράχους καὶ δένδρα. Τρεῖς ὅμως ὥρες καιρὸν εἶχαμε τὸ πρῶτ’ ἀκόμη, διὰ νὰ καλοαπολαύσωμε πάλι ὅ,τι ἀπὸ βραδῆς εἶχαμε ὁπωσδήποτε καλογνωρίσῃ. Οἱ μοναχοὶ μᾶς παρουσίασαν καὶ τὸ μνημονευθὲν βιβλίον τοῦ Σιούλτς καὶ Μπαρνσλέϋ. Οἱ πίνακές του περιλαμβάνουν ὥραιās ἀναπαραστάσεις τῆς ἀρχικῆς μονῆς, χωρὶς τὰς ἐκ τοῦ χρόνου ζημίας ἢ βλάβας.

Εἶναι δὲ πολὺ σπουδαῖον αὐτό, διὰ νὰ λάβῃ κανεὶς τελείαν ἰδέαν τοῦ νεουργοῦ της κάλλους. Ὅστις ἀναγνώσῃ τὰς σελίδας αὐτάς, ἅς μὴν ἀμελήσῃ καὶ τὸ βοήθημα ἐκεῖνο.

Ἡ ἐπιστροφή ἔγινε διὰ Λεβαδείας, ὅπου ἐφθάσαμε ἑνωρὶς ὁπωσδήποτε τὸ ἀπόγευμα διὰ νὰ σπεύσωμε αὐτοκινητικῶς καὶ μέχρι Σκριποῦς καὶ ἔτσι λάβωμε κατὰ τὸ ἀρχικὸν πρόγραμμα τοῦ ἱατροῦ, μίαν ἰδέαν ἔστω, καὶ τῶν δύο μεγάλων μνημείων τοῦ Ὁρχομενοῦ, τῆς ἐρειπιωμένης μονῆς αὐτοῦ — ἀπὸ τὸν ἑνατον χριστιανικὸν αἰῶνα — καὶ τοῦ θησαυροῦ τοῦ Μινύου ἀπὸ τὸν δωδέκατον περίπου προχριστιανικόν.

Εἶδαμε λοιπὸν καὶ αὐτὰ μὲ ἓνα ταχὺ βλέμμα. Ὅπωσδήποτε ὅμως γιὰ ὅλα ὅσα εἰς ἓνα τόσο σύντομο, τερπνότατο ἐν τούτοις καὶ πολὺ εὐκόλο ταξίδι εἶδαμε ἀπολαύσαμε καὶ εἶχαμε νὰ διηγηθοῦμε, μᾶς ἐξήλεψαν κατόπι πολλοί.